

УДК 811.111'42

І.О. Омельчук

ПОЛІТИЧНИЙ ГУМОР ЯК АВТОПОЕТИЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ ЕВОЛЮЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СТРУКТУР СИСТЕМИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто взаємозв'язок гумору і політики шляхом проведення історико-ретроспективного аналізу політичного гумору як автопоетичного елемента еволюції соціальних структур системи демократичного державотворення.

Ключові слова: гумор, політичний гумор, політичне поле, демократичні традиції держави, демократичне управління, державне управління, публічне управління, демократичне державотворення, ціннісна система.

Omelchuk I.O. Political humour is examined as an autopoetic element of the evolution of social structures of a democratic creative system of the state.

Annotation. In this article the correlation of humor and politics by the execution of historically retrospective analysis of political humour is examined as an autopoetic element of the evolution of social structures of a democratic creative system of the state.

Key words: humor, political humor, political field, the democratic traditions of the state, democratic governance, public administration, democratic state, value system.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному світі держава і соціум взаємно пов'язані один з одним. Середовищем взаємодії між державою і суспільством є політичний простір. На якісні характеристики дихотомічної пари «влада-соціум» роблять вплив різноманітні чинники – від мілітаристичних дій до спроб політичного симбіозу найрізноманітніших соціальних і політичних сил.

Цілком очевидним є той факт, що підтвердження предиката незалежної, правової, демократичної, соціальної держави неможливе без зіставлення внутрішньополітичних, соціально-економічних, культурних чи інформаційних процесів та їх відповідності стандартам демократичного управління. Пріоритетним вектором розвитку має стати трансформація ціннісної системи соціуму посттоталітарних держав шляхом прийняття ціннісної системи розвинених демократичних традицій.

Одним із ненасильницьких, але дієвих чинників, що впливають на взаємозв'язок між владою і суспільством, є політичний гумор, який безумовно становить собою одну з важливих складових демократичної системи цінностей сучасної розвиненої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш відомими роботами в сфері дослідження політичного гумору є публікації А. Дмитрієва, В. Разуваєва, А. Іванюшкіна, М. Рюміна, М. Кошелюка, В. Самохіна, К. Ластовка, О. Ненька, І. Грідіна. За кордоном цю тематику розглянуто в роботах R. Martin, C. Bliss, P. Abrahams, G. Benton.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значні досягнення вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері вивчення зазначеної проблематики, все ще залишаються проблеми розуміння універсальних чинників формування і функціонування політичного гумору як складової системи цінностей демократичного державотворення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження нерозривного зв'язку гумору та політики шляхом проведення історико-ретроспективного аналізу політичного гумору як чинника формування демократичних традицій і демократизації ціннісних систем держави та соціуму.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до логіки нашої роботи слід позначити сутність основних понять і дефініцій, що є предметом дослідження. Описуючи методологічну та теоретичну конструкцію поняття «політичний гумор», спочатку варто звернутися до більш загальних понять «гумор» і «комічне». Структуру утворення поняття «політичний гумор» можна представити у вигляді системи, яка складається з таких компонентів: «комічне», «гумор», «сміх», де «комічне» генерує «гумор», а «сміх» є реакцією на прояв цього процесу, що відбувається в політичному просторі і стосується політичних явищ, процесів і фактів, що й

зумовлює його характеристику як «політичного гумору». За цією логічною послідовністю, у сфері політичного простору «політичний гумор» постає у вигляді єдиного соціально-політичного феномену, що має характерні ознаки і виконує низку певних функцій.

Розглядаючи це питання слід урахувати відсутність у науці єдиного підходу до розуміння понять «комічне», «гумор», «сміх». Цей факт пояснюється наявністю різноманітних неузгоджених між собою теорій вивчення гумору. На сьогодні в науці відокремлюють п'ять загальних теоретичних підходів, які зробили найбільший вплив на дослідження гумору, – психоаналітичний підхід; теорію переваги-приниження; підхід, заснований на збудженні; теорію невідповідності; теорію перемикання.

Проводячи історичний аналіз теоретичних підходів до вивчення гумору, можна помітити, як популярні концепції сміху зазнали вражаючі трансформації, зміщуючись від агресивної антипатії, передбачуваної в теорії переваги, до нейтральності теорії невідповідності, далі – до уявлення про те, що сміх іноді може бути доброзичливим, і до поняття, що симпатія є необхідною умовою для сміху. Такі мінливі уявлення також відбивалися в переважаючих соціальних нормах. Ще в 1860-ті рр. у Сполучених Штатах вважалося неввічливим сміятися в громадських місцях. Навіть на початку ХХ ст. у деяких сферах суспільного життя (наприклад, у релігії, освіті та політиці) гумор і сміх вважалися недоречними [4, с. 67].

Ці факти дозволяють зробити висновок про тісну взаємодію між політичним гумором і соціальними нормами, що дає можливість розглядати цей феномен через призму «суб'єктно-суб'єктних» владних відносин. Наявність такого взаємозв'язку робить можливим представити цей процес як елемент, що впливає на формування системи цінностей соціуму. У логічній послідовності «індивід»-«народ»-«політичний гумор»-«соціальні норми»-«влада» дефініція «політичний гумор» постає як автопоетичний елемент, що визначає якісні характеристики інших елементів послідовності. Починаючи з індивідуального рівня, під впливом соціо-біологічних і соціокультурних характеристик дійсності відбувається видозміна сприйняття політичного простору.

Як стверджує Е. Янч, істотно нова відмінна риса видозміни дійсності виникає в характеристиках соціобіологічної та соціокультурної еволюції. Соціобіологічна еволюція заснована на метаболічних процесах, в яких домінує колектив, у той час як у соціокультурній ці відносини присутні в «перевернутому» вигляді. З еволюцією саморефлексуючого розуму людина стає носієм соціальних і культурних вимірів, а також інтелектуальних структур макросвіту. Людина вигадує, планує і втілює в реальність не лише новий світ технологічних рівноважних систем, а й автопоетичні структури свого власного соціального і культурного світу. Можна сказати, що людина вступає в коеволюцію з самою собою. Таким чином, у самоорганізації людського світу відіграють помітну роль як соціобіологічні, так і соціокультурні процеси. Останні домінують доти, поки вони здатні вільно розвиватися. Можна очікувати, що в міру зростання швидкості комунікації в розширених і навіть світових системах людського життя вони будуть все більше домінувати [8].

Взаємодіючи з архетипними структурами, сприйняття виходить на колективний рівень свідомості, реагуючи на прояв влади. У результаті саморефлексії суспільство генерує процес зворотного зв'язку, одним із проявів якого і є політичний гумор.

Наведена вище модель дозволяє перенести логічний акцент сутності політичного гумору зі сфери просторових структур естетики у сферу архітектоніки процесів демократичного державотворення.

Сміх (як фізіологічна реакція) виник задовго до мови (як засобу комунікації) і продовжує існувати і розвиватися паралельно з сучасною мовою. У процесі еволюції людини гумор і сміх стали використовуватися як засіб ідентифікації групової ідентичності, закріплюючи ці поняття на архетипному рівні сприйняття в процесі введення в групі соціальних норм і виключення членів інших груп. Саме ця функція дозволяє розглядати феномен гумору як складову політичного простору. Таким чином, можна відзначити, що гумор – це соціальне явище, що відіграє важливу роль у процесах взаємодії не лише між людьми в суспільстві, а й між соціумом і державою, між громадянином і органами публічної влади.

Антропологи, вивчаючи суспільства, які не мають писемності, відзначили широко поширене існування «жартівливих відносин», у яких люди, певним чином пов'язані між собою,

взаємодіють «жартуючи», «гумористично». У такому спілкуванні наявні жарти, глузування, насміхання та розіграші. Хоча форма і патерн жартівливих відносин змінюються залежно від конкретної культури, вони притаманні всім без винятку людським спільнотам, цивілізаціям і народам, оскільки виконують важливу функцію регулювання соціальних взаємодій і підтримки соціальної гармонії та стабільності. Результати низки етнографічних досліджень указують, що подібного роду жартівливі відносини зазвичай також існують у промислово розвинених і високоінтелектуальних колективах (наприклад, у формі жартів на роботі і в компанії друзів для встановлення ідентичності групи і виключення сторонніх) [4, с. 117].

Присутність гумору у формуванні демократичних традицій можна простежити, зробивши історичний аналіз соціально-політичної організації суспільства античних держав-полісів.

Давньогрецький філософ Плутарх, описуючи соціальну структуру Спарти періоду Лікурга (884 рік до н. е.), указує на ознаку гендерної рівності через рівноправну можливість жінок жартувати під час загальних трапез «фідитії» нарівні з чоловіками: «Траплялося їм і відпускати гостроти, влучно осуджуючи провини, і віддячувати в піснях похвали гідним, пробуджуючи в юнаках ревниву честолюбність. Хто удостоювався похвали за звитягу і набував популярності в дівчат, відходив радіючи, а «шпички», навіть жартівливі і дотепні, жалили не менше боляче, ніж суворі навіювання, адже подивитися на це видовище разом з іншими громадянами приходили царі та старійшини, у той час як на подібних трапезах на Криті, що називалися «андріями», тобто «чоловічими», присутність жінок була неприпустимою. Так само на фідитії обговорювалися державні питання і за допомогою гумору формувалася система цінностей соціуму, починаючи з дитячого віку: «За трапезами бували і діти. Їх приводили як до школи здорового глузду, де вони слухали розмови про державні справи, були свідками забав, гідних вільної людини, привчалися жартувати і сміятися без вульгарного кривляння і зустрічати жарти без образи. Спокійно переносити насмішки вважалося одним із головних достоїнств спартанця» [6, с. 103].

Одним із перших, хто ідентифікував здатність гумору до видозміни політичного простору, був Платон (427-347 до н. е.). У своїй роботі «Закони» він вказує на потребу контролю інформаційного потоку комунікацій політичного поля, яке заповнюється гумором на законодавчому рівні: «Визначити законом, кому дозволяється осміяння, а кому ні» [5, с. 128]. Не виключено, що до таких ідей його спровокувало поведінка Діогена Синопського (412-323 до н. е.), який у комічній формі виступив з критикою вчення Платона і піддавав сумніву систему цінностей суспільства і держави.

Діоген Синопський – давньогрецький філософ, який вів себе як маргінальний суб'єкт, що виступає у вигляді мудреця-фігляр, у денний час доби ходив людними місцями із запаленим ліхтарем, вигукуючи: «Шукаю Людину». Одного разу, коли його дорікнули за те, що він їв на площі, оскільки це було в той час заборонено, він відповів: «Голодував адже я теж на площі». Він дорікав людей у тому, що, молячись, вони просять богів не про істинне благо, а лише про те, що їм здається таким [1, с. 249]. Ще однією характерною особливістю Діогена була поведінка, що викликає ефект десакралізації влади. Як повідомляє Плутарх, коли О. Македонський прийшов до Аттики, то вирішив відвідати філософа: «Діоген лежав і грівся на сонці. Злегка підвівшись при появі натовпу людей, що наближалися до нього, філософ пильно подивився на Олександра. Привітавшись, цар запитав Діогена, чи немає у того якого-небудь прохання. «Відійди трохи вбік, – відповів той, – не затуляй мені сонця». Кажуть, що слова Діогена справили на Олександра величезне враження, і він, вражений гордістю і величчю душі цієї людини, сказав своїм супутникам, які жартували та насміхалися над філософом: «Якби я не був Александром, я хотів би бути Діогеном» [7, с. 402].

Тим не менше, комічні виступи Діогена Синопського – це не асоціальна імпровізація божевільного, а чіткий елемент маніпуляторного впливу на суспільство з метою генерації саморефлексії соціуму з метою переоцінки системи цінностей.

Т. Вайнд виокремлює три елементи системи маніпуляції виступів Діогена. Перший – шокувальні дії як засіб залучення уваги (люди охочіше звертають увагу на нестандартну поведінку, ніж на повсякденну ситуацію). Другий елемент – шок як перестановка перспективи (глядач починає порівнювати свою життєву позицію щодо побаченого з ідеальною моделлю).

Третій елемент – переоцінка системи цінностей як наслідок когнітивного дисонансу між стереотипним мисленням й ідеальною моделлю суспільної етики та особистої свободи [9, с. 18].

Переоцінка цінностей, викликана когнітивним дисонансом, може так само бути причиною створення нових форм політичного гумору як відповідна реакція на концентрацію влади в суспільстві. Саме такий процес зумовлює появу карикатур, коли у відповідь на розпушені звичай періоду понтифікату папи римського Олександра VI (1431-1503) один із найвидатніших митців Леонардо да Вінчі (1452-1519) створює «Гротескні голови», висловлюючи в цій роботі своє ставлення до етичної складової влади.

У цьому феномені гумор постає як засіб проникнення культурної сфери в політичний простір, демонструючи реакцію соціуму на невідповідність між існуючим образом влади, сформованим шляхом особистого досвіду сприйняття дійсності, й ідеальною моделлю, яка ґрунтується на архетипичному сприйнятті та ментальній свідомості.

На сьогодні завдяки стрімкому розвитку інформаційного поля реакції соціуму переходять на глобальний рівень. Комунікативні процеси сучасного світу характеризуються високою швидкістю передачі інформації і набуттям автопоетичних властивостей системи цінностей.

Джон Пет (штатний карикатурист тижневика «USA TODAY») створив карикатуру, присвячену Копенгагенській конференції ООН зі зміни клімату, яка відбувалася з 7 по 18 грудня 2009 року. Концепцією створення цієї роботи слугували відповіді на два питання: «Чому настільки суперечливі думки з приводу наукового вивчення зміни клімату?» і «Як добре наука відображає дану проблематику?». У результаті було створено карикатуру, на якій була зображена конференція, доповідач і аудиторія. За спиною спікера перераховані глобальні екологічні проблеми у відповідь на питання, що задається із залу: «А що якщо це все брехня і ми дарма створюємо кращий світ?» [3]. Таким чином, основний інформаційний посыл полягав у зміні уваги соціуму з матеріальних цінностей на глобальні. Порівняльний аналіз ієрархії системи цінностей внутрішнього світу реципієнта формує сприйняття проблематики викликаним дисонансом між поданою інформацією та ідеальною моделлю.

Такий меседж був узятий на озброєння партією зелених Австралії (THE GREENS), основним політичним слоганом якої стала фраза з вищеописаної карикатури. За результатами виборів 2010 року, 1,5 мільйона осіб проголосували за Зелених у Нижній палаті і понад 1,6 млн. – у Сенаті [8]. Таке розміщення сил у вищому законодавчому органі влади Австралійського Союзу розширило спектр сприйняття існуючих проблем, змінюючи кут уваги від локальної системи цінностей до глобальних. Прикладом такої зміни політичного простору є запровадження з 1 липня 2012 року урядом Австралії податку на викиди вуглецю, відповідно до якого найбільші виробники країни зобов'язані платити по 23 австралійських долари (23,5 долара США) за кожен тону вуглецю, що є найбільшим податком на такі викиди в світі [8].

Наведені вище приклади впливу гумору на процеси видозміни ціннісних систем політичного простору дозволяють виокремити елементи формування демократичних традицій. На прикладі соціально-політичної організації суспільства Спарти ми можемо спостерігати формування демократичного принципу гендерної рівності, який проявляється через елементи гумору як чинника, що визначає концепцію рівноправності. Приклад діалогу між Діогеном Синопським і Олександром Македонським вказує на властивість гумору, завдяки якому відбувається процес десакралізації влади, що викликає саморефлексію соціуму і, як наслідок, видозміну політичного простору. Особливості понтифікату Олександра VI зумовили відповідну реакцію суспільства, що викликала проникнення культурної сфери в політичне поле шляхом створення нового виду політичного гумору у вигляді карикатури. Результатом такої реакції стала зміна ставлення соціуму до релігії як соціального інституту влади. Четвертий приклад демонструє властивість політичного гумору як такого, що провокує зміну спектру уваги суспільства від локальної системи цінностей держави до системи цінностей глобальної сфери геополітичного простору.

Як зазначає А. Іванюшкін, за тоталітарних і авторитарних політичних режимів політичний гумор як елемент політики практично був під заборону, але і перебуваючи «у підпіллі» був затребуваний населенням як компенсаторний і захисний засіб. Адже навіть побоювання опинитися у в'язниці за політичні анекдоти не викоренило пристрасть радянських громадян до їх вигадання, збирання та поширення. У ситуації ускладнення та демократизації взаємодії

політичних еліт і мас, влади і суспільства політичний гумор став більш активно використовуватися як інструмент ідеологічної боротьби, критичної реакції на політичні рішення, він став складовою політичного процесу, будучи продуктом життєдіяльності громадянського суспільства, його різних проявів, одним із дієвих засобів демократизації суспільства [2].

Висновки з даного дослідження. Таким чином, політичний гумор можна ідентифікувати як специфічну складову політичного простору, що є компонентом системи формування демократичних традицій. Феномен політичного гумору втілюється на архетипному рівні сприйняття, формуючи ментальні особливості соціуму, що відбиваються на концентрації та якості влади в суспільстві.

Це твердження дозволяє зробити висновок, що політичний гумор може бути розглянутий як об'єкт, що відбиває зміни рівня демократизації політичного простору держави. Індикативні властивості політичного гумору можуть бути ефективно використані в процесі трансформації процесів соціального управління – від домінування державного до публічного управління.

Перспективи подальших розвідок. Актуальність подальшого дослідження цієї проблематики зумовлює необхідність розвитку демократичних традицій у суспільстві та системи цінностей демократичного державотворення.

Список використаних джерел

1. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский. – М. : Мысль, 1986. – 571 с.
2. Иванюшкин А. Политический юмор как фактор взаимодействия общества и власти [Электронный ресурс] / А. Иванюшкин : дис... канд. полит. наук: 23.00.01. – М. : РГБ, 2006. – Режим доступа: <http://www.dslib.net/teoriapolitiki/politicheskij-jumor-kak-faktor-vzaimodejstviya-obwestva-i-vlasti.html>
3. Блисс К. Юмор как перевод [Электронный ресурс] / Крис Блисс – Режим доступа: http://www.ted.com/talks/chris_bliss_comedy_is_translation.html
4. Мартин Р. Психология юмора / Р. Мартин; пер. с англ.; под. ред. Л. В. Куликова. – СПб. : Питер, 2009. – 480 с.
5. Платон. Законы / Платон // Сочинения в 3-х томах; под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса; пер. с древнегреч. – Т. 3. Ч. 2. – М. : Мысль, 1972 – 678 с.
6. Плутарх. Избранные жизнеописания / Плутарх. : в 2 т. [Текст]. – М. : Правда, 1990. – Т. 1. – 592 с.
7. Плутарх. Избранные жизнеописания / Плутарх. : в 2 т. [Текст]. – М. : Правда, 1990. – Т. 2. – 608 с.
8. Янч Э. Самоорганизующаяся вселенная. Введение и обзор : рождение парадигмы из метафлуктуации [Электронный ресурс] / Э. Янч – Режим доступа: <http://www.vixri.ru/d/Janch%20E.%20Samoorganizujushajasja%20vselennaja.pdf>
9. Australian Greens [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.greens.org.au/#block-views-policy-carousel-block>.
10. Windt T. The Diatribe: Last Resort for Protest / Theodore Windt // Quarterly Journal of Speech – 58 (1972) : 4.

УДК 339.92

Т.О. Паутова

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ФІНАНСУВАННЯ ПРОЕКТІВ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовано основні аспекти механізму фінансування проектів транскордонного співробітництва, участі в них органів місцевого самоврядування та надано пропозиції щодо вдосконалення.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, транскордонний проект, фінансування транскордонних проектів.

Pautova T.A. Improvement project funding mechanism of transborder cooperation in Ukraine.

Annotation. This paper analyzes the main aspects of the financial mechanism of transborder cooperation projects, participation in local government and provided suggestions for improvement.

Key words: cross-border cooperation, cross-border projects, financing cross-border projects.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Транскордонне співробітництво є важливим засобом для стимулювання соціально-економічного розвитку України, партнерства